

Система професійно-технічної освіти: статистичний аналіз стану, динаміки та тенденцій розвитку

Л. М. Ільїч,
кандидат економічних наук, доцент,
ДАСОА Держкомстату України

Однією з умов реалізації потреб суспільства у високоякісних товарах та послугах є кадрове забезпечення всіх сфер економіки, його постійне та безперервне відтворення. Вагоме значення у відтворенні кадрового потенціалу країни належить системі професійної освіти, у тому числі – професійно-технічній освіті, престижність отримання якої стрімко знижувалася впродовж останніх років. Зростання дисбалансу на ринку праці та загострення дефіциту працівників робітничих професій актуалізує наукові дослідження у напрямі модернізації системи професійно-технічної освіти, що проходить за рахунок оптимізації мережі професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) та їх перепрофілювання з урахуванням перспективних потреб ринку праці та мобільності кадрів.

Проблемам розвитку та модернізації системи професійно-технічної освіти присвячено чимало праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Питання оптимізації структури мережі профтехосвіти досліджувалися, зокрема, у працях В. Александрової, О. Грішнкової, Г. Кейслінга, Б. Клеменса, Д. Константиновського, В. Кременя, І. Лікарчука, С. Ніколаєнка, О. Новікової, Н. Лук'яненко, Б. Левіна, А. Овсянникова, Н. Падун, Є. Ханушека та ін. Метою цієї публікації є дослідження структурних змін у системі професійно-технічної освіти, визначення основних тенденцій та окреслення пріоритетних напрямів її розвитку.

Зміни у мережі професійно-технічної освіти України тісно пов'язані зі змінами економічної ситуації та

переходом до ринкових відносин. У 1996 році Указом Президента України “Про основні напрями реформування професійно-технічної освіти” були сформульовані завдання розвитку цієї галузі освіти. Серед основних завдань було визначено “збереження на період виходу з кризи та перебудови економіки країни мережі професійно-технічних закладів освіти у загальнодержавній власності, централізоване управління професійно-технічною освітою з розширенням автономії навчальних закладів та державне регулювання системи підготовки робітничих кадрів”, “розробка законодавчих актів прямої дії, які б регулювали суспільні відносини у сфері професійно-технічної освіти” [5]. У 1998 р. Україна першою з-поміж колишніх республік Радянського Союзу прийняла Закон “Про професійно-технічну освіту”, де задекларовано правові, організаційні та фінансово-господарські основи функціонування ПТНЗ.

Після розпаду СРСР Україна успадкувала розвинену систему професійно-технічної освіти. До її складу входило 1160 державних ПТНЗ. Крім цього, функціонувала широка мережа галузевих навчально-курсових комбінатів, на базі яких проводилася початкова професійна підготовка та підвищення кваліфікації робітників. Підготовка кадрів у професійно-технічних закладах освіти здійснювалася більше як за 800-ми робітничими професіями.

Упродовж 1995–2006 рр. мережа закладів професійно-технічної освіти скорочувалася (рис. 1, за даними [2, с. 9]). Загальне скорочення становить 13% (або 159 ПТНЗ).

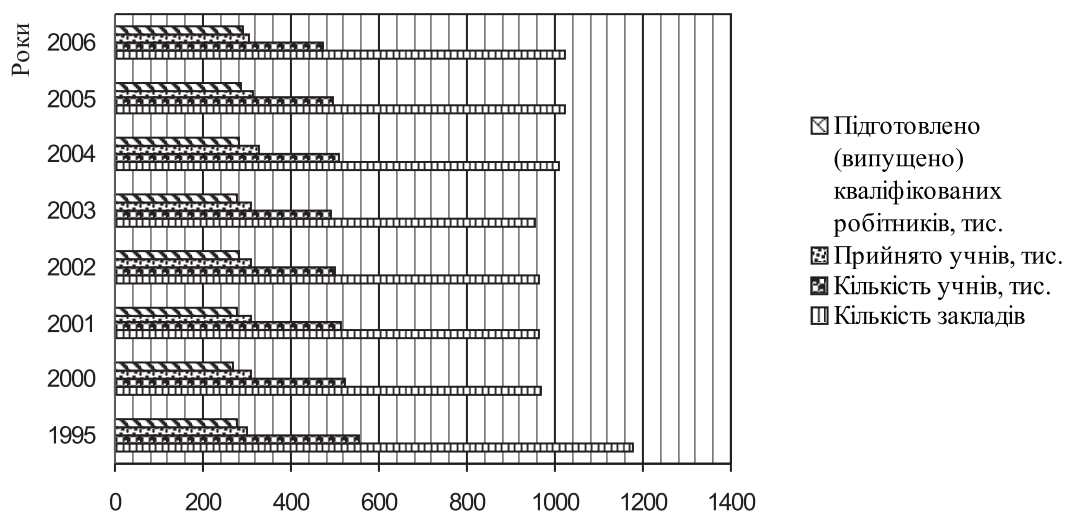

Рис. 1. Кількісні зміни у мережі професійно-технічної освіти України за 1995–2006 рр.

У теперішній час підготовка кадрів у профтехучилищах України здійснюється за 547-ма професіями, 51 з яких уперше було введено у 2006–2007 навчальному році (далі – н. р.) У цілому це професії, яких нині потребують галузі промисловості.

На кінець 2007 року підготовку робітничих кадрів за державним замовленням здійснювали 1022 ПТНЗ із загальним контингентом 454,3 тис. осіб, серед яких:

- ♦ 1017 – професійно-технічні навчальні заклади, підпорядковані МОН;
- ♦ 168 – вищі професійні училища;
- ♦ 196 – професійно-технічні училища;
- ♦ 500 – професійні ліцеї;
- ♦ 71 – навчальний центр при установах виконання покарань;
- ♦ 19 – професійно-технічні навчальні заклади, що є структурними підрозділами вищих навчальних закладів;

- ♦ решта – навчальні заклади інших типів, що надають професійно-технічну освіту за державним замовленням [2, с. 11].

Одним із вирішальних чинників становлення професійно-технічної освіти є її кадрове забезпечення. У навчальних закладах професійно-технічної освіти працює понад 47 тис. педагогічних працівників, з них – 17 тис. викладачів (36%), 23 тис. майстрів (49%) [3].

Позитивною тенденцією, що спостерігалась упродовж аналізованого періоду, є пристосування мережі ПТНЗ за галузевим спрямуванням (рис. 2, за даними [2, с. 10]). Упродовж 2006–2007 рр. збільшувалася кількість навчальних закладів, які готують робітників для промисловості, що є свідченням розвитку цієї галузі економіки та збільшення попиту на робітників виробничої сфери.

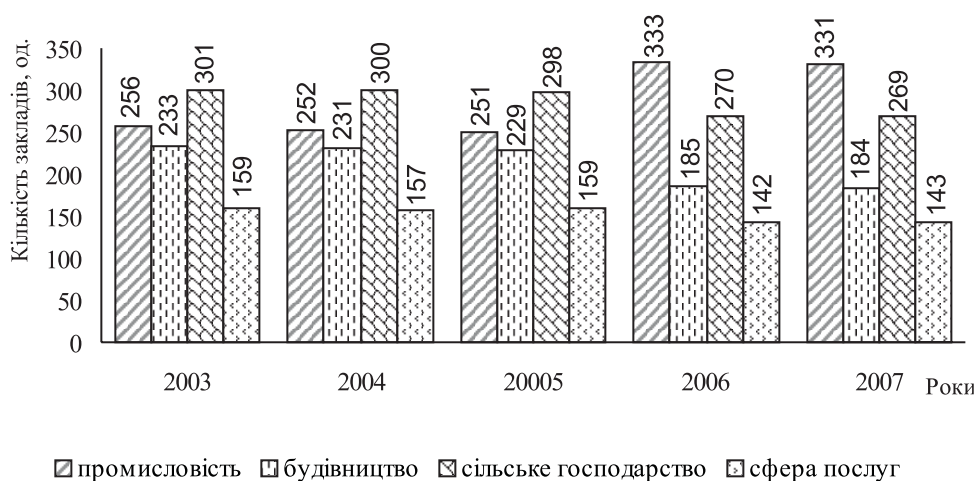

Рис. 2. Розвиток мережі професійно-технічних навчальних закладів МОН України у галузевому розрізі за період 2003–2007 рр.

У 2006–2007 н. р. 331 професійно-технічний навчальний заклад із контингентом учнів 146 тис. осіб здійснював підготовку робітників для галузей добувної промисловості, машинобудування, металургії, транспорту та зв'язку. Динаміку розвитку цих галузей можна простежити через формування контингенту учнів для них. Якщо у 2004 році чисельність учнів, які здобували професії для промисловості, скоротилася на 9 тис. осіб порівняно з 2003 р. і становила 121 тис., то у наступні роки кількість учнів поступово зростала й у 2007 р. приріст склав 25 тис. осіб.

У 2006–2007 н. р. підготовку кваліфікованих робітничих кадрів для будівництва здійснювали 184 професійно-технічні навчальні заклади з контингентом учнів 68,3 тис. осіб. Навчання у цьому напрямі здійснювалося за двадцятьма трьома професіями, серед яких найбільше користуються попитом на будівництві штукатур, маляр, облицювальник-плиточник, муляр, електрозварювальник ручного зварювання, столяр.

Одним з прогресивних напрямів діяльності училищ будівельного спрямування є оновлення матері-

ально-технічної бази навчальних майстерень та лабораторій, подальше створення на їх базі інноваційних центрів сучасних виробничих технологій та технологій навчання. За період 2004–2007 рр. інвестиції будівельних компаній, спрямовані в інноваційний розвиток училищ, становили понад 5 млн. грн. У 2007 році за підтримки будівельних компаній у 19-ти регіонах України та у м. Києві функціонувало 34 навчально-практичні центри. Фінансова підтримка підприємців будівельної галузі сприяла нарощенню технологічного потенціалу інноваційних центрів, наближенню змісту навчання до технологічних процесів сучасного виробництва, підвищенню компетентності майстрів виробничого навчання та якості рівня підготовки учнів.

У 2006–2007 н. р. підготовку кваліфікованих робітничих кадрів для сфери послуг та житлово-комунального господарства здійснювали 143 професійно-технічні навчальні заклади, в яких здобували професію 125 тис. учнів. Стрімкий розвиток готельно-ресторанного і туристичного сервісу стимулював упровадження та застосування нових технологій у

підготовці кваліфікованих робітників для сфери послуг. За напрямками видів економічної діяльності для торгівлі та закладів громадського харчування підготовку кваліфікованих робітничих кадрів на кінець 2007 року здійснювали 67 ПТНЗ. Зокрема, 25 ПТНЗ готували кваліфікованих робітників для житлово-комунального господарства, решта – для сфери обслуговування. Підготовка робітничих кадрів для цієї галузі здійснювалася за 100 професіями, найпопулярнішими серед яких є: кухар, кондитер, офіціант, бармен. Контингент учнів і слухачів навчальних закладів за професіями для сфери послуг, житлово-комунального господарства становив понад 74 тис. осіб, у т.ч. тільки для торгівлі та закладів громадського харчування – понад 35 тис. осіб.

Для зазначених галузей у професійно-технічних навчальних закладах III атестаційного рівня здійснювалася підготовка за 20-ма спеціальностями з освітньо-кваліфікаційним рівнем “молодший спеціаліст”. У 42-х вищих професійних училищах здійснювалася підготовка більше двох тисяч технологів харчування, товарознавців, фахівців з організації обслуговування у готелях і туристичних комплексах. Майже 73 тис. випускників (або 40% від випуску) отримали дві та більше професії.

Державне замовлення за професіями сфери послуг складає 82 тис. осіб (або 36% від загальних обсягів державного замовлення), у тому числі понад 6 тис. осіб – комерційно-торговельного спрямування, близько 30 тис. осіб – громадського харчування, близько 14 тис. осіб – сфери обслуговування.

Рівень розвитку ресторанно-готельного сервісу тісно пов'язаний з розвитком туристичної галузі України, яка впродовж останніх років характеризується

позитивною динамікою: зростають обсяги іноземного та внутрішнього туризму, залучення інвестицій, підвищується ефективність підприємств, що працюють у цій галузі, активно впроваджуються інновації, ефективно використовується комплексний підхід до розвитку туризму в цілому.

У 2006–2007 н. р. підготовку робітничих кадрів для аграрного сектору здійснювали двісті шістьдесят дев'ять ПТНЗ, з них 208 ПТНЗ розташовані у сільській місцевості. Контингент учнів становить 49 тис. осіб. У цій галузі спостерігається тенденція до зменшення контингенту та кількості професій, що викликано трансформацією галузі в напрямі приватних господарств. Так, у 2003 р. у закладах цього типу здобували професійну підготовку 74 тис. учнів, а у 2007р. – лише 49 тис. Поряд з цим, інноваційні підходи до організації навчально-виробничого процесу, нове бачення змісту освіти, участь у міжнародних проєктах, співпраця з місцевими органами влади та роботодавцями характерні для більшості училищ агропромислового спрямування.

Реалізація Державної програми зайнятості населення здійснюється за найактивнішої участі місцевих органів управління освітою та навчальних закладів системи професійно-технічної освіти. За даними Державного комітету статистики України, у 2006–2007 н. р. вісім з десяти випускників професійно-технічних навчальних закладів були працевлаштовані за професією. Найбільша кількість працевлаштованих (82,4%) отримали роботу за договорами на підприємствах та в організаціях. Середній показник працевлаштування за професією по Україні у 2006–2007 н. р. складає 87%, що на 3% більше порівняно з 2005 роком (рис. 3, за даними [2, с. 24]).

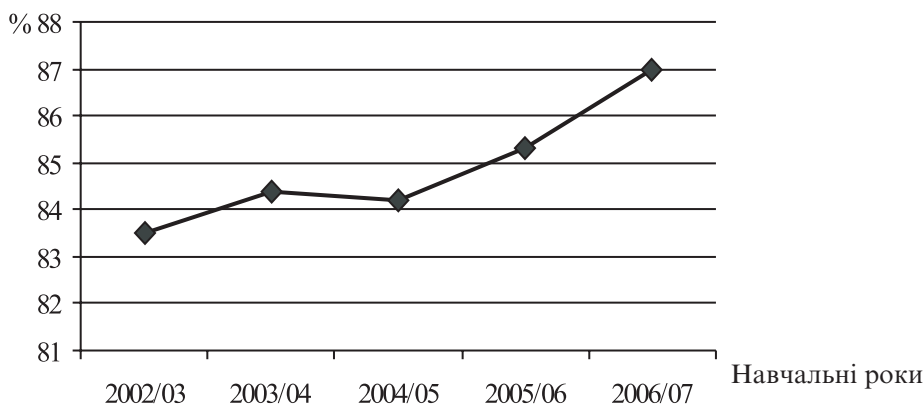

Рис. 3. Динаміка працевлаштування випускників ПТНЗ МОН України за 2002–2007 рр.

Разом з освітньою та економічною функціями система професійно-технічної освіти виконує важливу функцію соціального захисту молоді, оскільки через здобуття професійної освіти забезпечується можливість участі молоді у суспільному виробництві. Саме у ПТНЗ з-поміж контингенту учнів виділяється найбільше осіб, які потребують соціального захисту (рис. 4, за даними [2, с. 22]).

В умовах падіння рівня життя населення України у професійно-технічних навчальних закладах зростає чисельність учнів з неповних, малозабезпечених, не-

благополучних сімей та учнів з обмеженими можливостями за станом здоров'я. Так у 2006–2007 н. р. у професійно-технічних навчальних закладах навчалися та утримувалися понад 19 тис. дітей-сиріт і дітей, які позбавлені батьківської опіки (кількість цих дітей щороку зростає: у 2005 р. їх було 14 тис. осіб); майже 60% від загального контингенту учнів (або близько 300 тис. осіб) належать до соціально незахищених верств населення [2, с. 22]. За 27-ма робітничими професіями у ПТНЗ навчалися 4,3 тис. учнів з обмеженими можливостями фізичного та (або) розумового роз-

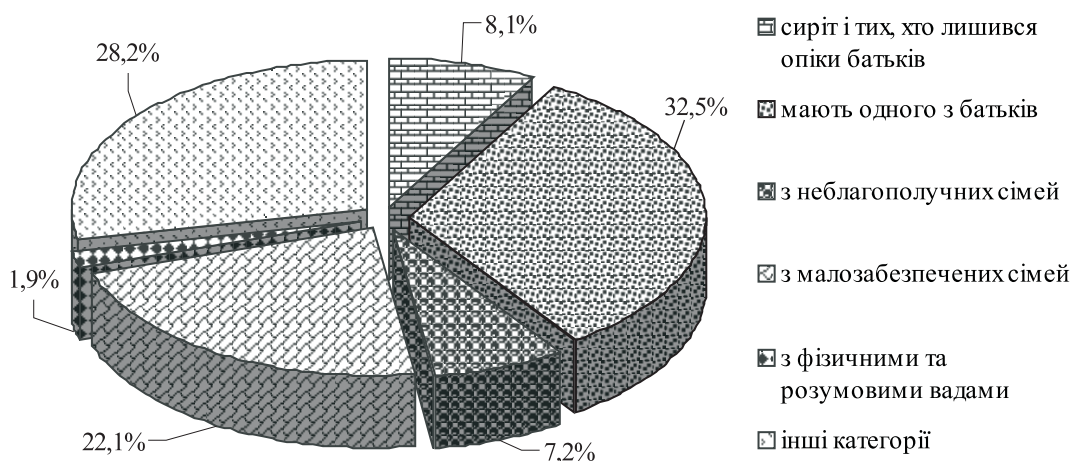

Рис. 4. Контингент учнів, слухачів ПТНЗ МОН України за соціальним станом у 2006–2007 н. р.

витку (1% від загального контингенту). Щорічно спостерігалось збільшення цієї категорії учнів, і у загальному підсумку у 2007 році їх чисельність зросла на 66% порівняно з 1997 роком.

Для працевлаштування осіб із фізичними та розумовими вадами, дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, на підприємствах та організаціях бронюються робочі місця. Поліпшенню працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів сприяє те, що близько 50% випускників готуються за двома і більше спорідненими або суміжними професіями. Це розширює можливості працевлашту-

вання, сприяє підвищенню майстерності випускників, а отже, і зростанню їх конкурентоспроможності на ринку праці.

Однією зі складових діяльності професійно-технічних закладів є підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації незайнятого населення. За період 2001–2007 рр. обсяги випуску кваліфікованих робітників серед незайнятого населення скоротилися на 25% (або на 10,9 тис. осіб), водночас обсяги випуску серед працівників підприємств зросли втричі (рис. 5, за даними [4, с. 444]).

Рис. 5. Динаміка обсягів підготовки кваліфікованих робітників, що проходили професійну підготовку за період 2001–2007 рр.

Контингент слухачів за робітничими професіями, що проходили підвищення кваліфікації у професійно-технічних навчальних закладах, зростав упродовж аналізованого періоду (рис. 6, за даними [4, с. 444]).

Так, за період 2001–2007 рр. кількість осіб, які проходили підвищення кваліфікації у ПТНЗ, серед незайнятого населення зросла у 5 разів, а серед зайнятого – у 3,2 раза. Проте позитивна динаміка зазначених показників не дає підстав стверджувати, що в Україні працює ефективна система підвищення кваліфікації робітничих кадрів. Нині середня періодичність підвищення кваліфікації працівників складає не більше одного разу на дванадцять років, тимчасом як у європейських країнах цей термін становить близько п'яти

років, у Японії – від одного до півтора року, в Росії – 7,8 року. Крім того, за даними Міністерства праці та соціальної політики України, середній вік тих, хто працює у сфері матеріального виробництва, становить 55 років, серед них частка робітників високої кваліфікації – до 10%, тоді як у США – 43%, ФРН – 56% [1, с. 4]. Означені чинники негативно відображаються на якості робітничих кадрів та конкурентоспроможності вітчизняної продукції в цілому.

Якість підготовки кадрів ПТНЗ тісно пов'язана з підвищенням кваліфікації майстрів виробничого навчання та викладачів. За участю Європейського фонду освіти та країн-донорів в Україні реалізується міжнародний проект “Реформування професійно-тех-

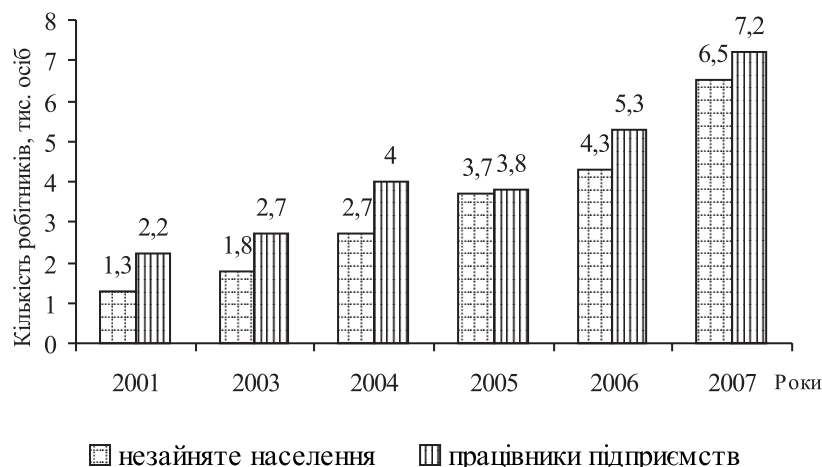

Рис. 6. Динаміка обсягів підготовки кваліфікованих робітників, що проходили підвищення кваліфікації за період 2001–2007 рр.

нічної освіти в Україні”. У рамках цього проекту проводиться робота над інтеграцією професій та скороченням їх кількості, впроваджуються державні стандарти з робітничих професій, зміст яких максимально наближений до європейських освітніх стандартів (розроблено державні стандарти на 204 робітничі професії (40%) з їх відповідним методичним забезпеченням), проводиться стажування як педагогів, так і учнів профтехучилищ у школах туризму Австрії, здійснюються тренінги, оновлюється програмне забезпечення. Протягом 2006–2007 років відкрито 806 сучасних учбових комп’ютерних комплексів, що мають понад 12 тис. комп’ютерів, підготовлено 105 регіональних тренерів-методистів з числа викладачів професійно-технічних навчальних закладів та проведено навчання 2500 педагогічних працівників за програмою “Інтел”.

Однак слід зазначити, що проект не у змозі охопити і вирішити всі проблеми модернізації системи професійно-технічної освіти, що вимагає, насамперед, забезпечення сучасною матеріально-технічною базою. Переважна більшість ПТНЗ має вкрай слабку матеріально-технічну базу. Впродовж періоду незалежності України процес відтворення основних фондів фактично було “заморожено”. Будівництво об’єктів професійно-технічної освіти припинилось. Обладнання та навчальна техніка на 80% морально та фізично застаріли або взагалі вийшли з ладу.

Крім того, неможливо досягти якісної підготовки робітничих кадрів без оновлення змісту професійно-технічної освіти. Цей напрям має стати пріоритетним у діяльності Інституту інноваційних технологій і змісту освіти, створеного Міністерством освіти і науки України. У свою чергу, оновлення змісту професійної освіти потребує відповідного оновлення дидактичного забезпечення, однак наразі темпи та обсяги видання навчальних посібників не відповідають потребам мережі професійно-технічної освіти. Впродовж останніх десяти років взагалі не видавалася науково-методична література для ПТНЗ. Так, у 2004 році було видано лише 14 найменувань підручників

для навчальних закладів професійно-технічної освіти, у 2005–2006 рр. – по 19 найменувань. Загальна забезпеченість закладів профтехосвіти підручниками з загальнотехнічних і спеціальних дисциплін становить близько 70%, а з кількох професій машинобудування, металообробки, приладобудування, видобувної промисловості, транспорту та зв’язку вона не перевищує 30% [1, с. 4].

Серед чинників, що негативно впливають на стан забезпечення учнів сучасною літературою, основним залишається фінансування за залишковим принципом. У 2006 році витрати бюджету на видання підручників і посібників для закладів усієї системи освіти становили близько 119 млн. грн., з них на видання підручників для ПТНЗ було спрямовано лише 3 836 тис. грн., тобто 3,2 % від загальної суми. Така тенденція збереглась і у 2007 році.

Враховуючи вищесказане, пріоритетними завданнями держави у сфері регулювання професійно-технічної освіти є:

- 1) створення нормативно-правових, управлінських та організаційно-методичних умов для розвитку системи професійно-технічної освіти (розробка нормативних документів, що мають регулювати питання розрахунків підприємств з навчальними закладами за підготовку робітничих кадрів; розробка та впровадження економічних механізмів стимулювання роботодавців та інвесторів до участі у розвитку закладів професійно-технічної освіти й відновленні трудового потенціалу держави і т. ін.);
- 2) оптимізація мережі професійно-технічних навчальних закладів (різних типів і форм власності) та сприяння її розвитку з урахуванням демографічних прогнозів, регіональної специфіки й потреб ринку праці;
- 3) модернізація організаційно-економічного механізму формування та виконання державного замовлення на підготовку робітничих кадрів;

- 4) удосконалення механізму співпраці з замовниками кадрів шляхом укладання тристоронніх угод між ПТНЗ, учнем та підприємством (організацією), що передбачатимуть виділення коштів на вдосконалення матеріально-технічної бази навчального закладу, впровадження у навчальний процес новітніх сучасних виробничих технологій, доплати до стипендії учням, використання виробничої бази підприємств (організацій) для організації виробничого навчання та виробничої практики учнів ПТНЗ;
- 5) розробка цільової комплексної Державної програми розвитку професійно-технічної освіти України на найближчі п'ять років з визначенням джерел і обсягів фінансування з бюджетів усіх рівнів із залученням фінансових та матеріальних ресурсів замовників робітничих кадрів;
- 6) удосконалення організаційно-економічного механізму безперервного оновлення змісту професійно-технічної освіти шляхом залучення роботодавців до активної участі в розробці робочих навчальних планів, основних і додаткових освітніх програм, а також при розробці та апробації державних стандартів з конкретних робітничих професій;
- 7) розробка та реалізація стратегії державного управління якістю професійно-технічної освіти на базі моніторингу результатів діяльності ПТНЗ та системи зовнішньої оцінки якості професійної освіти;
- 8) модернізація системи підвищення кваліфікації кадрів галузі з урахуванням обсягів регіонального замовлення на підготовку робітничих кадрів відповідних професій та його конкурсного розміщення у закладах професійно-технічної освіти;
- 9) забезпечення гідної оплати праці педагогічних працівників професійно-технічних закладів освіти та розробка мотиваційних стимулів для розвитку інноваційно-педагогічної активності викладачів і майстрів виробничого навчання;
- 10) забезпечення навчальних закладів сільськогосподарського профілю автотранспортними засобами, машинобудівного профілю – сучасними металорізальними верстатами, обладнанням тощо;
- 11) запровадження у практику провідного світового досвіду організації професійно-технічної освіти та поширення міжнародного співробітництва ПТНЗ з професійними школами, підприємствами Німеччини, Італії, Франції, Туреччини та ін.

Приведення системи професійно-технічної освіти відповідність до вимог ринку вимагає глибоких змін у розробці та реалізації політики її розвитку, обґрунтування дієвих механізмів державного регулювання цих процесів. Зазначені пріоритетні напрями держави у сфері регулювання професійно-технічної освіти із застосуванням великої кількості комплексних заходів сприятимуть оптимізації мережі професійно-технічних навчальних закладів, оновленню змісту професійно-технічної освіти, підвищенню зацікавленості всіх соціальних партнерів у співпраці, а отже, і зростанню ефективності відтворення робітничих кадрів.

Список використаних джерел

1. Корюненко М. Професійно-технічна освіта: виклики сьогодення / Голос України. — № 45 (4045). — 15.03.2007. — С. 4.
2. Продовження навчання та здобуття професії : [стат. бюл.] / відп. за вип. І. В. Калачова. — К. : Держкомстат України, 2008. — 25 с.
3. Професійно-технічна освіта України у цифрах [Електронний ресурс] // Работа и учеба. — 07. 07. 2008 — № 27 (564). — Режим доступу : <http://www.riu.com.ua/content/view/422/48/lang,ru/>
4. Статистичний щорічник України за 2006 рік / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Держкомстат України. — К. : ТОВ "Вид-во "Консультант", 2007. — 552 с.
5. Указ Президента України "Про основні напрями реформування професійно-технічної освіти" від 08.05.1996 р. № 322/96 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/7618.html>